

Robertsfors Bruk

Spridda utdrag ur Bertil Boethius "**Robertsfors Bruks Historia**", utgiven 1921, sammanställd av Wald. Zetterberg 1948.

-0-

I det nutida Robertsfors med dess fabriker och kraftanläggningar, hundratals hektar åker, villastadslignande tjänstemannakvarter och uppblomstrande köpingsartade samhälle, är det ej alldeles lätt att försätta sig tillbaka till den anspråkslösa lilla bondby, som för två sekel sedan i fäderneärvda, av tradition och naturbundna former här framlevde sitt gammeldags liv. De naturliga förutsättningarna har den nya tiden dock ej ändrat, och med de skrivna källornas hjälp kunna vi göra oss en rätt god föreställning om det sätt, varpå de fem bönderna i Edfastmark tillgodogjorde sig dessa samma förutsättningar, som nu fått så olika betydelse. Omedelbart innan Rickleån i kustens närhet tar en mera utpräglat sydlig riktning, bildar den inom en fjärdingsväg ej mindre än tre fall. Det översta fick efter brukets anläggning namnet Kvarnforsen och omdöptes senare till Fredriksfors (efter bergmästare Fredrik Ekenstam); omkring en och en halv kilometer längre ned följer Mårsforsen och efter ytterligare en kilometer den ursprungliga Kvarnforsen, senare kallad Masugnsforsen. Omkring forsarna öppnar sig dalen till en vidsträckt slätt. Jordmånen är nästan överallt på båda sidor om älven den bästa. Till denna gynnande plats var det, som Edfastmarks by förlagts någon gång i en forntid, om vilken våra källor intet känna. Redan 1543, då jordböckerna börja, har byn fyra åbor, och därvid förblev det till århundradets slut. Under 1600-talets första år voro brukningsdelarna en kort tid sex, men endast den ena av de nya gårdarna kom att bestå, och böndernas antal blev alltså fem. Ägarna var 1750 Anders Mårtensson, Hans Zakrisson, Zakris Zakrisson, Nils Nilsson och Olof Isaksson.

-0-

Robertsfors grundläggare.

Det var **Georg Vilhelm Palmstruch**, som först framträdde med förslaget att börja bruksdrift i Robertsfors. Född 1723 och son till en överste vid Västerbottens regemente, hade Palmstruch vid den tid, då han kom att spela en roll i Robertsfors historia, på den militära banan uppnått majors grad vid faderns regemente. Bevarade källor upplysa ej om när och hur hans uppmärksamhet kom att riktas på den undangömda, stillastående bondbyn. Känt var emellertid, att han 1751 verksamt intresserade sig för en silvermalmsledning en mil nordväst om Bygdsiljum, Möjligtvis har han då fäst sig vid Edfastmarks ypperliga förutsättningar för en dåtida bruksanläggning, skogen som trängde sig in på gårdarna, forsarna, lätta att överbygga även med 1700-talets utvecklade ingenjörskonst, läget blott några kilometer från kusten och Sikeåfjärdens förträffliga hamn.

De första bekanta åtgärderna för bruksanläggningen tillhöra våren 1756, och då är planen redan fullt utbildad. En masugn skulle byggas i Edfastmark, malmen hämtas från Roslagen och tackjärnet återföras dit för att utsmidas. Palmstruch själv var emellertid ingen kapitalstark man, hans egna resurser voro tvärtom alldeles otillräckliga för alla hans projekt och planer. Det säkra är, att hans roll i Robertsfors historia blott blev en episod av några månaders varaktighet. Om hans följande öden må antecknas, att han 1757 kommenderades ut i

Pommerska kriget, och då han där som gisslan lämnades till fienden, invecklade sig i ekonomiska svårigheter, som för alltid grusade hans djärva ungdomsdrömmar.

Efter Palmstruch framträder den stockholmska handelsfirman **Jennings & Finlay** som det nya företagets ledande och drivande kraft. De båda män, vilka Robertsfors har att tacka för sin tillkomst. **Robert Finlay** (efter vilken bruket fick sitt namn) och **John Jennings** voro, som många andra bland de ledande männen i vår äldre ekonomiska historia, av utländsk härstamning. Finlays far, en ättling av en gammal skotsk adelssläkt, var bankir i Dublin och där föddes den 5 november 1719 sonen Robert, vilken inflyttade 1744 till Sverige och började där en grosshandelsrörelse, naturaliserades som svensk adelsman 1755 och hugnades 1762 med kommerseråds titel. En liknande bana hade John Jennings far, född i Irland 1692 inflyttade han till Sverige, blev grosshandlare i Stockholm och naturaliserades 1742 som svensk adelsman. Sonen John, född 1729, gifte sig med en syster till Robert Finlay's hustru. John Jennings beskrivs såsom en man med betydande intellektuell utrustning, vyer och ett utpräglat temperament.

Uppslag och ledning voro, har det sagts, från början den äldre och erfarne svågerns, men Jennings torde snart ha börjat utöva ett allt större inflytande på affärerna. Samtidigt med att handelshuset Jennings & Finlay svingade sig upp till rikets största järnexportör, inlät sig firman på tidens största kapitalplacering i bruksegendomar. Föremål för svågerns spekulation voro Roslagsverken och Roslagsgruvorna samt de botteniska järnbruken. Under 1750-60-talet ägde firman följande bruk: Gimo, Forsmark, Ströms bruk, Gnarps masugn, Schebo bruk, Österbo masugn, Hedvigsfors hammare, Norrtälje faktori samt Olofsfors bruk; i Finland ägde firman Anskogs bruk, Koskis bruk, Fiskars bruk, Kulla bruk, Kaimo bruk, Oravais masugn, Mennäis masugn och Orisbergs hammare. Att även Västerbotten genom Robertsfors anläggning indrogs i denna forcerade expansion framstår alltså som ett helt naturligt led i en sammanhängande utveckling.

Efter denna relativt utförliga historik över Robertsfors bruks första grundläggare, kan här av utrymmesskäl brukets öden och utveckling under tider som därefter gått fram till våra dagar endast mycket kortfattat och summariskt belysas.

Privilegiet av den 3 november 1758 är ett vidlyftigt aktstycke. Anläggandet av masugnen bifölls ”till befordran av en så nyttig rörelse i thenne avlägsne orten”, och skattefrihet under tolv år beviljades till företagets underlättande.

Med hjälp av yrkeskunnigt folk från Forsmark i Roslagen o. Kimo i Finland uppfördes masugnen år 1759.

Den Lefebureska perioden 1764-1806.

Sedan kompanjonskapet Jennings-Finlay upplöstes 1762, sålde Finlay en del av sina bruk bl.a. Gimo och Robertsfors år 1764 till brukspatronen **Jean Henri Lefebure**. Ombytet av ägare blev för Robertsfors den största betydelse. Efter tre år avled emellertid J.H. Lefebure år 1767, men hans trettioårige son Jean var färdig att taga vid i faderns ställe. **Jean Lefebure** säges ha varit en god husbonde och hans välgörenhet mot dem, som behövde hans stöd, gick ända till frikostighet. År 1780 ingick han med Margareta Charlotta Lillienberg ett gifte, som skänkte honom en lycklig familjelevnad och än mer ökade hans välstånd. Då hustruns samhällsställning var förnämligare än hans –hon var dotter till presidenten i bergskollegiet

greve J.G. Lillienberg- förbättrade överheten kort före bröllopet hans rang med en bergsrådstitel.

Efter många avslagna ansökningar lyckades Lefebure slutligen 1782 utverka bergskollegiets privilegier för anläggning av hammarsmedja och manufakturverk vid Robertsfors.

År 1795 utfärdade landshövdingeämbetet privilegier för Kvarnfors finbladiga sågverk med rätt att försåga 1.332 träd per år.

En lycka var emellertid Jean Lefebure förmenad, att lämna sina rikedomar och sin verksamhet åt en son. Han avled 1805 och arvet tillföll då enligt testamentet hans hustru, vilken emellertid påföljande år överlät Gimo och Rånäs jämte Robertsfors åt sin måg, majoren **Axel Didrik Reuterskiöld**. Denne var en driftig och verksam man, och särskilt Rånäs, där han helst vistades, hade under hans tid en lysande period; det var också han, som grundlade det nuvarande ståtliga slottet. I Robertsfors historia blev däremot hans regemente blott en kortvarig episod.

Den Åkerhjemska perioden 1811-1834.

Genom köpekontrakt den 8 april 1811 överlät Reuterskiöld Robertsfors och Johannesfors bruk med därunder lydande fastigheter samt brukets hälft i Kvarnfors finbladiga sågverk till överstelöjtnanten **Conrad Åkerhjelm** och **Elias von Echstedt** samt kapten **Wentzel von Toll**. De tre kompanjonerna blevo till lika delar ägare av bruket, men Åkerhjelm blev företagets disponent och kastade sig in i de många sysslorna med en iver, som vittnade om att han gladde sig åt den nya uppgiften. Som industrichef ägde han obestriddligen flera värdefulla egenskaper och synes särskilt som arbetsledare ha inlagt betydande förtjänster; då bergmästaren år 1821 intygade att "Robertsfors bruks ägare fortfara i driftigt skötande av bruksrörelsen", var han den, som ägde rätt att tillräkna sig detta vackra vitsord.

Åkerhjelm var kanske framför allt jordbrukare. I en bergverksrelation 1833, som bland Robertsfors förmåner starkt framhäver dess betydliga jordbruk, heter det också, att just han väsentligen främjat detta och "rättvisat sitt namn". En av Åkerhjems allra första åtgärder var att utverka en arbetskommendering av Västerbottens regemente, som under år 1812 med god framgång användes till odling och dikningar; i övrigt anlätades brukets folk samt tillfälliga arbetare, alltjämt ofta från Dalarna och Finland.

År 1812 inköpte Åkerhjelm den återstående hälften av Kvarnfors finbladiga sågverk, som därmed helt övergick i brukets ägo. År 1831 lämnade kammarkollegiet bifall till Åkerhjems ansökan att få förflytta sågen till Mårsforsen.

På det närmaste förbunden med sågverks- och bruksdriften var en betydande verksamhetsgren, som Åkerhjelm och hans kompanjoner skyndade sig att öppna, nämligen skeppsbyggeriet i Sikeå. Under sommaren 1811 framskaffades material –skeppsvirke, tågvirke och tallrötter- och ett varv anordnades nere vid Sikeåfjärden på Getskärsudden. År 1812 anställdes en skeppsbyggmästare Per Burström från Umeå, timmermän, mestadels från Umeå, lejdes, och så småningom var det första vid det nya varvet byggda fartyget, barkskeppet "Oskar", färdigt. Därmed var begynnelsen gjord till en rörelse, som skulle bli av stor betydelse för orten i dess helhet och med tiden ej minst för Sikeå.

När Åkerhjelm 1832 delvis av åldersskäl och delvis på grund av oenighet med sina kompanjoner drog sig tillbaka från den direkta ledningen, inträdde löjtnanten **Carl von Echstedt** (son till Elin von Echstedt) såsom disponent, tidvis biträdd av sin broder, löjtnant Joh. von Echstedt. Bröderna Echstedts förvaltning blev emellertid olycklig i flera avseenden och uppväckte förbittring hos de övriga delägarna. Förbittrade processer öppnades år 1834 mellan kompanjonerna. Under sådana förhållanden var det för bruksföretaget den enda räddningen, att de stridande drogo sig tillbaka därifrån.

Bergmästarens tid 1834-1856.

Sedan förslag om samfällid försäljning av bruket strandat, överlät krigsrådet Fryxell sin tredjedel i bruket år 1834 till bergmästaren **Gust. Fredr. Ekenstam** och dennes broder översten **Israel af Ekenstam**; samtidigt med detta köp upplät Åkerhjelm sin tredjedel på arrende åt bröderna Ekenstam. Kort därpå sålde även bröderna Echstedt sin andel till landshövdingen i Piteå **Carl Georg Sparre**.

Bergmästare Ekenstam var designerad till disponent efter Carl von Echstedt och tillträdde även efter val av bolagsstämman den 9 februari 1835 befattningen.

”Bergmästarens tid” kallas än i dag med allt skäl den period i Robertsfors historia, som då började och fortgick till 1856, då bruket övergick till nya ägare.

Innehavarna av de båda andra tredjedelarna i Robertsfors, överste Åkerhjelm och landshövding Sparre, överlät 1839 och 1840 sina resp. andelar till vicekonsuln i Haparanda **Lars Tornberg** (född i Värmland 1800). Av allt att döma har Tornberg understött Ekenstam i dennes arbete för Robertsfors förkovran, och hans insats för företagets finansiering och avsättningen av dess produkter har tydligen varit av väsentlig betydelse. Han avled 1854.

Ekenstam hade förmånen att arbeta under bättre tider och mera ostörd av krisartade omkastningar än hans närmaste företrädare.

Det var den naturliga följderna av Ekenstams utbildning och ämbetsverksamhet, att Robertsfors bruksrörelse skulle få huvudparten av hans intresse. Han inredde ett laboratorium åt sig vid bruket, och det var ingalunda ett tomt ord, då han uttryckte sin glädje över det tillfälle, som han fått att i praktiken pröva sina idéer; han var full av iver att modernisera och förbättra.

I stipendiaten Buschs i Jernkontorets Annaler återgivna berättelse (1843) skildras sålunda Robertsfors icke blott som Västerbottens största bruk utan framför allt som en plats, varest man kunde inhämta goda empiriska insikter, synnerligast som järnhanteringen uti dess många olika grenar där bedrevs med mycket omsorg och ekonomi. Det var ett icke oförtjänt erkännande åt den nya, av tekniska insikter och teknisk ärelystnad präglade anda, som efterträtt den gamla, vanemässiga praktiken.

Bland de genomgripande omdanings- och reformåtgärder, som av Ekenstam genomfördes, må nämnas masugnens och rostugnens ombyggnad 1833-34 efter av honom upprättade ritningar; år 1840 erhöill han bergskollegiets tillstånd att uppföra ytterligare en hammarsmedja vid den översta forsen, vilken anläggning efter Ekenstams förnamn skulle benämnas Fredriksfors. För Ekenstam var det säkerligen en stor tillfredsställelse att vid bygget, som fullbordades år 1841 och utfördes med biträde av den kände bergsmekanikern Jonas Bagge, få tillämpa alla tekniska nyheter och pröva åtskilliga egna idéer.

Bland övriga viktiga förändringar från denna tid bör särskilt antecknas utvidgandet av manufakturverket vid Robertsfors med tre nya spikhammare och en genomgripande modernisering av gjuteriet.

Den privilegierade tillverkningen för de båda smedjornas fyra härdar utgjorde 1.800 skeppund, hammarskattejärnet och 45 skeppund frälsesmede oräknade. Sedan genom 1846 års förordning begränsningen i smidet bortfallit för Robertsfors, gick man i regel upp till något över 2000 skeppund pr år.

Även jordbruket ägnade Ekenstam stort intresse, ehuru han med en viss konservatism följde de gamla traditionerna. Bland dylika konservativt anlagda reformplaner kommo ängsvattnings- och sjösänkingsförsök på modet på 1830-talet och omfattades för en tid med de livligaste förhoppningar. Det var också åt dem Ekenstam ägnade sitt intresse.

Följande sjösänkingsföretag, där Robertsfors deltog, kan antecknas: Tyrildsjön, Mjösjön, Långsjön, Ultervattensträsket och Gammeltjärn. Vidare intresserade sig Ekenstam särskilt för den vida konstfullare översilningen, vilken betecknade höjdpunkten av ängsvattningsstekniken och tillämpade metoden i stor omfattning på ägora omkring bruket.

Robertsfors bruk hade alltså under Ekenstams och Tornbergs tid till varje del nybyggts och samtidigt Fredriksfors anlagts. De föråldrade, efter gammal vana uppförda och nödortfigt omdanade anläggningarna, hade efterträtts av moderna etablissement, där tidens ingenjörskonst och ett utpräglat sinne för nya konstruktioner och uppfinningar ganska fritt fått göra sig gällande.

Då Tornberg avled 1854, bortföll det biträde Ekenstam haft vid tillverkningarnas försäljning samt den omfattande finansieringen av bruksföretaget. Man finner också, att Ekenstam genast skaffade sig en ny förläggare i det Stockholmska handelshuset Dugge & Settervall och dess kompanjoner, ett annat Stockholmsföretag, Stavangerfirman J.A. Köhler & Co. Snart kom bruket i sådant beroende av förlagsfirman, att ett ombyte av ägare blev följden. Försäljningen ägde rum 1856. Ekenstam erhöll transport till bergmästarejänsten i Skåne och Kronobergs län, vilken tjänst han fortsatte att förvalta ända in i sitt sjuttionionde år; den 3 januari 1886 avled han i Köpenhamn, åttiotre år gammal.

Den Petersen-Jacobsenska perioden 1856-1897.

De nya ägarnas förste disponent blev en affärsvän, patron **Olof Sjöström**, som man sökte binda vid företaget därigenom att de båda kompanjonerna till honom överläto en tolfedel i egendomen. Sjöströms intressen upptogs i hög grad av allehanda tvister om brukets ställning i Rickleåns flodområde. I övrigt arbetade han under de tryckta förhållanden, som blevo en följd av den 1857 inträdande finanskrisen. Redan 1859 avflyttade han till Härnösandstrakten, där han var verksam i sågverksindustrins tjänst; sina andelar i Robertsfors avträdde han först 1862.

Sjöströms efterträdare som disponent blev grosshandlaren **Fredrik Petersen s:r**. Denne i Robertsfors historia märklige man tillhörde en från Holstein till Stavanger inflyttade släkt, som i Norge vunnit förmögenhet och anseende. Tillsammans med sin yngre broder, Per, samt I.M. Köhler blev han innehavare av firman J.A. Köhler & Co. När kompanjonerna 1858 upplöste handelshuset, övertog Petersen bl.a. 15/24 i Robertsfors samt började en egen

rederirörelse med huvudkontor i Stockholm. Genom detta kontor sköttes försäljningarna av Robertsfors tillverkningar ävensom uppköpet av det för bruksdriften behövliga förnödenheterna.

Fredrik Petersen var en klok, klartänt och energisk man, som in i sena ålderdomen följde affärerna med oförminskad intresse. Intagen av en svärmisk, swedenborgianskt färgad religiositet, kände han varmt rikedomens förpliktelser och omsatte dessa även i handling.

Petersens omfattande affärsverksamhet tillät honom endast tillfälliga besök vid Robertsfors. Förvaltningen vid bruket överlämnade han åt sin landsman och frände **Fredrik Jacobsen** (född 1834). Släkten Jacobsen hade liksom släkten Petersen slesvig-holsteinskt ursprung. Fredrik Jacobsens utbildning var merkantil, förvärvad på Köhler & Co:s kontor samt på ett handelsinstitut i Köpenhamn. Några år sedan han tillträtt förvaltarens tjänst vid Robertsfors gifte han sig med Petersens dotter Fredrikke.

Med 1873 års utgång lämnade Jacobsen Robertsfors för att biträda Petersen vid huvudkontoret.

Chefskapet vid Robertsfors lämnades åt bruksförvaltare **C.R. Printz**, som kvarstod till 1879 års utgång, då han fann sig föranlåten att begära sitt avsked på grund av uppkomna misshälligheter mellan bruksägaren och förvaltaren.

Printz efterträdare, bergsnotarien **Gustaf Oskar Napoleon Tundal**, (född 1825 i Falun), intager ett synnerligen hedrande rum i Robertsfors historia.

Tundals insats för Robertsfors järnhantering blev genomgripande, men i minst lika hög grad gjorde han sig gällande på övriga områden, sedan bruksförvaltningen från 1880 lagts i hans hand. I orten åtnjöt han ett anseende, som medförde att han togs i anspråk även för offentliga uppdrag; så var han bl.a. ledamot av länets landsting och riksdagens andra kammare.

Under Tundals förvalartid avled brukspatron Petersen, 81 år gammal, den 4 september 1885.

I sitt testamente hade Petersen förordnat **Fredrik Jacobsen** att förestå affärerna för stärbhusets räkning. Jacobsen föredrog att 1888 åter flytta till Robertsfors och skötte därifrån försäljningen av dess produkter. Han var liksom Tundal en energisk och drivande chef. Under honom var det kraft och fart i arbetet, och samtidigt gjorde sig husbondens personliga närvaro märkbar även på andra sätt.

Då Tundal genom Jacobsens överflyttning till bruket blev obehövlig såsom bruksförvaltare, trädde han år 1891 tillbaka med sin fulla lön i pension. Han avled 1895, sjuttio år gammal.

Petersens och Jacobsens tid sammanfaller med den betydelsefulla och otvivelaktigt ekonomiskt riktiga övergången från en splittrad högförädling i liten skala till en samlad men lågförädlad produkt i stor skala – en förändring, vilken här som eljest är uttryck för den nya tidens inbrott och liksom oftast vid de av gammal tradition bundna bruken en följd av dennes ofrånkomliga krav mer än av förutseende och målmedvetet nyskapande. Deras och deras medhjälparens förvaltning hade emellertid sin stora förtjänst i ett solitt och samvetsgrant arbete och en praktisk blick för den närliggande nödvändigheten, egenskaper, som räddade brukets rangplats över i den nya tiden och i det väsentliga höllo dess utvecklingsmöjligheter öppna.

Brukspatron Fredrik Jacobsen avled den 14 juni 1897, nära 63 år gammal, i Bad Sooden i Tyskland. Genom hans frånfälle länkades emellertid brukets öden in i nya banor. Den 13 nov. 1897 sålde Fredrik Petersens stärbhus Robertsfors bruk med underlydande till grosshandlaren William Olsson i Kristinehamn, ett köp, som av denne redan den 7 dec. samma år överläts på Sandö sågverks aktiebolag, vars verkställande direktör och huvudägare var grosshandlaren Seth M. Kempe.

Järnvägen Robersfors – Sikeå

En börda av nästan oberäkneligt hämmande tyngd för rörelsen i alla dess grenar var den obekväma utfartsvägen till Sikeå. En av de första förbättringar, som planerades av de nya skogsägarna, Petersen – Jacobsen, var också anläggande av en järnväg. Sjöström lät den bekante järnvägsbyggaren riksdagsmannen och skriftställaren Claes Adolf Adelsköld (född 1824, död 1907) göra förberedande undersökningar 1857, och myndigheternas bifall vanns efter några års skrivelser genom Kungl. Maj:ts tillståndsresolution den 16 mars 1860, men Petersen lät utförandet anstå i förhoppning att försöken med att vinna någon kapitalstark kompanjon i utlandet skulle krönas med framgång. Under tiden gjorde han sig i England underrättad om de nyuppfunna landsvägslokomotiven, som vid denna tid voro föremål för stort intresse, men fann, att dessa ”ånghästar” varken voro eller kunde bli användbara på svenska landsvägar (7 juni 1862). Det blev alltså bestämt, att endast en spårväg för levande dragare skulle byggas.

Frågan var sedan flera gånger föremål för överläggning, men först under senare hälften av 1870-talet kommo arbetena i gång. Såsom teknisk ledare för järnvägsbygget 1875-78 fungerade bergsnotarien G.O Tundal och såsom arbetsledare bruksbyggmästaren Hans Dillström. På grund av penningknapphet blev utförandet över hövan torftigt. Inköpt räls användes blott mellan hamnen och kustlandsvägen 2,5 km., därefter utlades ytterligare 2 km. uppåt räls, som gjutits vid bruket, och slutligen vidtog en 3,5 km. plankvandring, som gick ända upp till sågen. Där järn- och träbanor möttes, måste omlastning ske. Först år 1881 försågs hela den 8 km. långa banan med stålräls. Under åren 1878-1889 drogos vagnarna av oxar. År 1889 inköptes från England ett ånglok genom brukets agent i England, Charles Bell. Efter honom fick loket namnet ”Charles”, och insattes detta i drift år 1890.

År 1900 elektrifierades banan och inköptes det första el-loket från Tyskland. Numera äro 7 st. el-lok och 245 godsvagnar i trafik. Den elektriska kraften levereras från brukets kraftstation såsom 700 volt likström. Spårvidd 750 mm., minsta kurvradie 210 meter, Max stigning 1:100.

År 1885 erhöll Robertsfors telefon med anslutning till en i Sikeå upprättad centralstation. Kort efter telefonen och ånglokomotivet följde så elektriska ljuset. Från en år 1893 för den mekaniska verkstaden insatt turbin lämnades nämligen kraft till en 10 hkr en-fas växelströmgenerator om 1000 volt, som inrymdes i en utbyggnad av turbinhuset och producerade lyse för verkstad, såg och kvarn. Anläggningen var en av de första i sitt slag i Sverige.

Kyrkan

På Lefebures ansökan meddelade domkapitlet den 2 juni 1798 honom tillstånd att bygga brukskyrka och kalla brukspredikant, dock utan att bruket och dess underlydande fritogs från sina skyldigheter mot Bygdeå socken. Redan 1798 uppfördes, på samma plats som den nuvarande, den första kyrkan, en anspråkslös rektangulär timmerbyggnad om 30 alnars längd

och 15 alnars bredd, inrymmande utom kyrksal med plats för 30 bänkar, även sakristia och bruksarkiv. Det spånklädda taket uppbar på mitten ett långttorn med gjutjärnsklocka. Även kyrkans skrud, prästens ornat samt dopskål och nattvardskärl av silver samt en stor Carl XII:s bibel skänktes av bruksägaren. En malmljusstake, avsedd för altaret, var en gåva (1802) av Nils Nilsson, den siste som ägde jord i byn av den gamla bondesläkten på hemmanet nr 4. Kyrkbygget blev av betydelse icke blott för brukssamhället; även befolkningen i kringliggande byar vände sig snart att besöka gudstjänsten i det lilla templet.

Efter kyrkbygget hade Lefebure uttalat en förhoppning, att det nya Gudshuset alltid måtte bliva samlingsrum för ett folk, som ägde oskrymtad vördnad för det högsta väsendet och som i följd därav var redlighetens, trohetens och idoghetens beständiga utövare.

Förste innehavare av tjänsten som brukspredikant blev Joh. Widestedt, född i Tuna, Medelpad, 1770 och student i Uppsala 1792. Han tillträdde tjänsten 1798 och kvarstod till 1814, då han blev v. Komminister i Lövsånger. Därefter följde Gustaf Kock 1814-1823, E.A. Nygren 1824-1827, O.F. Genberg 1827-1845, Jonas Åberg 1845-1848 och Erik Andreas Rosenius 1848-1864.

På våren 1864 lämnade brukspredikanten E.A. Rosenius Robertsfors för att tillträda kyrkoherdetjänsten i Överkalix, och på grund av prästbrist blev predikantsysslan vakant till 1877, då församlingens ordinarie prästerskap åtog sig att en å två gånger i månaden förrätta gudstjänst och övriga prästerliga göromål vid bruket.

Under den Petersenska perioden ägnades kyrkan särskild omvårdnad.

År 1856 fick kyrkan sin första orgel, 1861 insattes läktare, 1882 varmbonades kyrkan med trossbottnar samt försågs med kamin, 1883 erhöles en större orgel, 1888-89 anlades en ny begravningsplats (den mellersta) och samma år ombyggdes slutligen kyrkan fullständigt samt utvidgades, ett helt visst välbehövligt arbete, som emellertid lämnades åt den Ekmanska snickerifabriken i Stockholm och av denna verkställdes på schablonmässigt sätt.

År 1898 tillsattes åter brukspredikanttjänsten med komminister Joh. Aug. Klum, som verkade till 1913, då han av bruksägaren pensionerades (död 1920). Därefter följde komminister Alex. Lindström 1913-1917, vilken samtidigt innehade tjänst såsom adjunkt under kyrkoherden i Bygdeå.

Enl. Kungl. Maj:ts brev den 19 dec. 1916 inrättade Robertsfors församling, omfattande 135 kvkm och 2.650 personer med av staten avlönad komminister.

Tjänsteinnehavare hava varit:

Knut Andersson	1917-18
J.A. Svanborg	1918
Manfred Björnegård	1919-26
C.O. Degerman	1926-31
Vilh. Olofsson	1931-32
Carl Sjöman	1932-39
Frans Lindström	1939-

Skolväsendet

År 1756, då de första dispositionerna vidtogos för att anlägga ett järnbruk vid Robertsfors, fanns där endast 5 bondgårdar. Allt efter som bruksanläggningen fortskred ökades även befolkningen, så att 1797 fanns där 45 hushåll med 200 personer, och dåvarande bruksägaren Jean Lefebure insåg behovet av att något gjordes för bruksfolkets andliga fostran.

Som redan nämnts erhöll Lefebure domkapitlets tillstånd den 2 juni 1798 att bygga brukskyrka och kalla brukspredikant.

Brukspredikanten skulle enligt de vid sysslans inrättande givna föreskrifterna åtnjuta 50 riksdaler i lön per år samt fri bostad och kost. Förste innehavaren av tjänsten, Joh. Widestedt, började nu vid sidan av sin tjänst såsom brukspredikant bedriva enskild undervisning och kan därför betraktas såsom brukets förste skolmästare.

Skräddarämbetet bekläddes vid sekelskiftet (1799-1800) av en Olof Edström, tillhörande den på Skräddartorpet bofasta gamla Robertsforsfamiljen. Han var enligt räkenskapernas vittnesbörd ett verkligt faktotum, som mellan syarbetet hann med både att göra dagsverken, utföra målningsarbete och odla jord på ackord. Han omnämnes jämväl såsom bruksbarnens skolmästare. Enskild undervisning bedrevs även av en änkefru Östergren i Sikeå.

Bland dylika självtagna lärare i början på 1800-talet ha rättaren Joh. Fredrik Flodin (1829) och bruksskräddaren J. Westerberg (1836) tillfälligtvis fått sina namn bevarade i Brukets räkenskaper.

Emellertid hade i England nödtvånget att taga hand om de växande arbetarskarornas barn givit upphovet till den s.k. Bell Lancasterska metoden eller växelundervisningsmetoden, vars utmärkande drag var att de äldre eleverna såsom ”monitörer” fingo biträda vid undervisningen.

Systemet omfattades med stora förhoppningar i en tid, då det ansågs otänkbart att anställa tillräckligt antal ordinarie lärare för en allmän folkundervisning, och det vann även i Sverige entusiastiska och inflytelserika befrämjare.

År 1829 läto bruksägarna brukspredikanten O.F. Genberg sätta sig in i metoden vid en lancasterskola i Härnösand och därefter utbilda ett biträde, Kajsa Magdalena Hammarstedt i ”lärosätet och skolans tillsyn”.

Även ett blygsamt inventarium av gamla, större och mindre tabeller anskaffades. Inrättningen lämnades därpå åt sig själv men saknade tydligen ej livskraft, ty år 1841, då bruksledningen åter tog på sig an den, bedrevs undervisningen både hemma hos Genberg och på brukslogen, och inventariet över dess utrustning upptog sandbordsbänk och ett trasigt bläckhorn samt tabeller av olika slag, tre stycken räkneböcker och fem exemplar av den gamle tyske teologen Hübners (död 1731) I Sverige länge bearbetade och använda bibliska historia.

År 1842 års folkskolestadga kunde ej bli av någon omedelbar betydelse för Robertsfors, då kommunens obligatoriska folkskola självfallet förlades till kyrkbyn i Bygdeå. Lancasterskolan upprätthölls emellertid och utbildades tack vare bruksledningens understöd.

År 1846-47 fanns en särskild lärare, Johannes Hardin. År 1848 övertog den nytilträdande brukspredikanten Erik Andreas Rosenius undervisningen. Av ämnen lärdes stavning och innanläsning, katekes och biblisk historia, svensk historia och geografi samt räkning och skrivning.

Skolan fick år 1846 sin lokal i nuvarande hus nr 4 (Dillströms).

Efter Rosenius avgång 1864, måste särskilda lärare –ofta oexaminerade- anställas. Ännu på 1870-talet var läsdagarnas antal blott omkring etthundra och lärjungarnas skolgång synnerligen oregelbunden.

År 1887 övertogs undervisningen vid skolan av kommunen, och samtidigt upprättades en särskild småskola. För folkskolan uppförde Bruket en särskild byggnad, den nuvarande s.k. ”Gamla skolan”, eller Norrgården.

Först år 1905 uppförde kommunen det efter den tiden moderna och pampiga skolhus, som hösten 1947 ersattes med ett ännu mycket större och modernare skolhus av tegel, inrymmande bl.a. skolkök, varjämte skolbad är planerat i blivande byggnad för gymnastikundervisning.

En återblick på de gångna 150 åren, sedan Brukets förste skolmästare, brukspredikant Joh. Widestedt, under ytterst blygsamma förhållanden på brukslogen började att lära Brukets ungdom att läsa innantill, visar oss en glädjande utvecklingskurva, bekräftande den gamla sanningen ”genom kamp till seger”.

Kempeska perioden 1898-

Sandö sågverks aktiebolag, som den 7 dec. 1897 blev ägare till Robertsfors bruk med underlydande, hade inträtt som köpare endast i avvaktan på att ett särskilt bolag för drivande av det nyförvärvade företaget skulle bildas. Detta, Aktiebolaget Robertsfors, konstituerades den 16 feb. 1899 och registrerades den 8 maj samma år. Senare har av praktiska skäl firmanamnet ändrats till **Robertsfors Aktiebolag**, vilken namnändring registrerades den 6 sept. 1947. Aktiekapitalet utgjorde från början 1 milj. kronor och var fördelade på 200 aktier, av vilka grosshandlare Seth M. Kempe tecknade 100 st., konsul Bernhard Kempe 97 st. samt konsul Frans Kempe, professor Mauritz Salin och häradshövding T. Strömman vardera en aktie. Aktiebolaget har upprepade gånger ökats och uppgår numera till 4 milj. kronor. Bolagets verkställande direktör har från bolagets bildande ända fram till 1928 varit bruksägare Seth M. Kempe, som nämnda år överlämnade chefskapet till sin äldste son, fil.dr Erik Kempe. Sedan denne år 1948 inträtt såsom verkställande direktör för Mo och Domsjö Aktiebolag, överläts ledningen av Robertsfors Aktiebolag till brodern, civilingenjör Ragnar Kempe. Bruksägare Seth M. Kempe var född 11/6 1857 och dog 25/9 1946.

Då ingen av herrarna Kempe varit bosatt på Robertsfors, har den närmaste ledningen av bolagets verksamhet letts av på bruket bosatta platschefer under det att försäljningen av bolagets produkter skett genom bolagets huvudkontor i Stockholm. Platschefer hava varit i tur och ordning följande: J.O Nordstedt 1899, Herman Anrep 1899-1902, Viktor Hörnström 1902-03, Magnus Bagge 1903-09, Sten Grapengiesser 1909-25, Karl Åhrberg 1925-40 och Wald. Zetterberg 1940- .

Trävarurörelsens forcerade utveckling under 1900-talet har lämnat föga tid och intresse övrigt åt kvarlevorna av de flerfaldiga industrigrenar, varpå bruksledningen i äldre tid splittrade sina krafter.

Betecknar driftens koncentrerings till en standardiserad masstillverkning av ett fåtal stora exportprodukter den ena sidan av den segrande nya tiden, framträder denna ej mindre typiskt i det gamla brukssamhällets omdaning till ett industrisamhälle av utpräglat modern typ, en utveckling, som emellertid här måhända mindre än ofta eljes förknippats med de vanliga övergångssvårigheterna tack vare gynnsamma utrymmesförhållanden, direkt och målmedveten anknytning till vissa av den gamla tiden bästa traditioner samt bruksledningens intresse för de sociala förhållandenas ordnande.

Den drivande kraften i den starka utveckling, som kännetecknar denna period, har uteslutande varit trävaru- och cellulosa-industrien. Nedanstående data och kortfattade uppgifter må i någon mån belysa den industriella utvecklingen.

Sågverk och hyvleri. Vid sågverket tillbyggdes 1898-99 en klyvsågavdelning åt åsidan och 1902 åt landsidan ett hyvleri, vilket dock erhöll full effekt först sedan en stor exporthyvel insatts 1909. Efter fortsatta kompletteringar, beslöts att taga steget fullt ut, och 1915 utfördes en fullständig ombyggnad och modernisering. Tillverkningen av sågat virke utgjorde omkring 8.000 standards pr år. Av det sågade virket har efter exporthyvelns insättande 1909 i regel över 3.000 standards förhyvlats. I samband med den ”allmänna sågverksdöden i Norrland” nedlades även sågen i Robertsfors 1936.

Sulfitfabriken. Av avgörande betydelse för Robertsforsverkets ekonomi och skogsvård var att finna användning för de mängder av smärre träd, som fordom tillgodogjorts vid kolningarna men efter bruksdriftens nedläggning ej kunnat med fördel tillvaratagas. Ett väsentligt steg till lösande av detta problem togs genom anläggandet av en sulfitmassafabrik, som under åren 1902-1904 efter ritningar av ingenjör Magnus Hansson s:r uppfördes i närheten av sågen. Fabriken byggdes ursprungligen med en stående och en roterande kokare om resp. 115 m³ och 150 m³ nettovolym; år 1907 uppställdes ytterligare en stående kokare om 115 m³. Drivkraften var från början enbart ånga, 1910 tillkom vattenelektrisk kraft från bolagets nybyggda kraftstation vid Fredriksfors, i maj 1920 ångelektrisk kraft från en i fabriken installerad turbingenerator på 400 kVa; år 1929, under full drift, utfördes en genomgripande utbyggnad av fabriken. Rensriet utvidgades och försågs med flisbingar av betong, ångcentralen utvidgades, en STAL-turbin om 800 kVa, ångackumulator om 380 m³ och en ny kamrörseconomiser. I kokeriet uppsattes två kokare om vardera 160 m³, den roterande kokaren skrotades; summa kokarevolym blev nu 550 m³. På grund av sågverkets nedläggning 1936 och således uteblivet sågverksavfall till ångpannehuset, företogs en grundlig ombyggnad av ångpannorna för kombinerad eldning med stenkol och rensriavfall. Årstillverkningen, som från början var omkring 6.000 ton oblekt stark sulfitmassa, har efter de upprepade utvidgningarna stigit och nådde 1937 vid full drift 28.000 ton.

Som fabriken driftingenjör kvarstannade Magnus Hansson j:r, som deltagit i dess uppförande och efterträddes 1905 av Fredr. Sverdrup, vilken uppehöll befattningen till 1908. Efter Sverdrup har A.H. Börresen 1908-1914, Albert Fresk 1914-1930 och Ivan Frölander 1930-1948 varit driftingenjörer.

Kraftstationer. Den ständigt växande industrirörelsen har under detta skede ställt allttjämt stegrade krav på kraft- och trafikmedel, vilka emellertid kunnat på ett tillfredsställande sätt

tillgodoses genom en fortgående elektrifiering av driften. Sedan 1899 det lilla, av verkstadens turbin drivna elektricitetsverket utrivits, uppfördes detta och följande år i dess ställe och på samma plats en fullständig elektrisk anläggning; den gamla kanalen från bruksdammen ombyggdes, tvenne turbiner, som vid 4,5 m fallhöjd utvecklade 200 hkr., insattes tvenne 650 volts likströmgeneratorer avsågos för järnvägens drift och tvenne 220 volts likströmgeneratorer för verkstadens drift och belysning, varjämte den gamla 1.000 volts växelströmgeneratorn monterades för sågens belysning. Denna kraftstation ombyggdes första gången vintern 1913-14 och andra gången 1931.

Vid det gamla dammläget i Fredriksfors påbörjades sommaren 1909 uppförandet av en ny damm med en fallhöjd av 5,5 meter, vilket arbete med tillhörande kraftstation avslutades i maj 1910. Hela anläggningen är uppförd av sten och armerad betong. Maskineriet består av en dubbelturbin om 640 hkr och en 3-fas generator om 500 hkr, 5.500 volts spänning.

När sågen revs 1936, uppfördes slutligen en kraftstation även vid Sågforsen för utnyttjande av de för sågens drift tidigare använda turbinerna.

Mek. Verkstad och gjuteri. Den mekaniska verkstaden har haft direkt betydelse för den framåtgående trävaruindustrin och har därför också bättre kunnat bibehålla sig än den övriga gamla bruksrörelsen, även om någon kraftigare utveckling ej avsetts. Sedan under årens lopp erforderliga smärre förbättringar då och då vidtagits och en och annan arbetsmaskin tillkommit, utvidgades gjuteriet 1908 och anskaffades 1918-19 en modern uppsättning arbetsmaskiner. Den arbetstid, som ej åtgår till verkstadens egentliga uppgift, reparationer för de egna industrierna, utfylles med salutillverkning. Så framställdes en tid särskilt kvarn- och sågmaskiner samt såsom specialitet huggmaskiner, de första i sitt slag i landet (Adrians patent), eldningsmaskiner (Börresens patent) och från 1919 barkmaskiner (Fresks patent). Överinseendet över verkstad och byggnader lämnades år 1899 åt ingenjör Vilh. Adrian i Dal, vilken hösten 1905 flyttade till Robertsfors och avflyttade därifrån våren 1909. Den från föregående period kvarstående verkmästaren O. Olsson efterträddes 1902 av ingenjör Henning Carlsson, vilken innehade befattningen till 1911. I hans ställe inträdde ingenjör E.F. Larsson, som varit ritare vid verkstaden från 1906; Larsson pensionerades 1943 och dog 1945. Som verkstadsledare fungerar numera sedan 1943 ingenjör P.F. Eriksson, som jämväl har överinseendet över de elektriska kraftstationerna och den elektrifierade järnvägen Robertsfors – Sikeå.

Jordbruket. Den växande arbetarebefolkningen har under denna period njutit väsentliga fördelar av det intensiva arbete, som ända sedan Robertsfors grundläggning nedlagts på dess jordbruk. Även denna gren av rörelsen har nämligen konsekvent inordnats under industrins syften och behov, på samma gång som åtskilliga åtgärder vidtagits för höjande av jordens avkastning. Omedelbart 1898 påbörjades under ledning av agronomen Axel Bosin omläggningen av det gammalmodiga jordbruket, med 9 till 10 års vall och två års korn- eller havreskörd, till rationellt omloppsbruk. Liksom tidigare har det varit ladugården, som haft den största omedelbara betydelsen för personalen. Kreatursbesättningen utgjordes de första åren under detta skede av omkring 135 kor och 45 ungnöt. Även den på brukets mejeri grundade svinaveln fullföljdes, men då den ej var lönande, avvecklades den 1905. Inom kort kom därpå turen till mejeriet, vars tillverkning måste inskränkas, i samma mån som arbetarebefolkningens anspråk på konsumtionsmjölk stegrades och slutligen nedlades år 1911. Mejeriet hade då varit i användning från 1863 och var det första mejeriet i Västerbotten. Dit var även förlagd statens mejeriskola under åren 1880-96.

Fullföljande och utvidgande den vid Robertsfors aldrig brutna traditionen från den gamla brukstiden, har bruksförvaltningen åt personalen mot lågt arrende utskiftat allt större jordarealer, fördelade i lotter om 1 1/4 har, så att efter år 1910 ej mindre än 270 hektar åker på detta sätt äro upplåtna till 210 arbetare. Efter upplåtelsen av arbetarjordbruken, återstår för bruket 140 hektar öppen jord. Då det egna jordbruket genom de omfattande utarrenderade arbetarjordbruken nedgått till en tredjedel av de ursprungliga arealen, revs den östliga av de båda ladugårdslängorna såsom obehövlig, emedan den västliga 1910 ombyggdes med betonggolv och inreddes för 100 båsplatser jämte erforderliga kättar och övriga utrymmen.

Den från Finland år 1862 anskaffade ladugårdsbesättningen, 41 kor av ayrshireras samt 27 kor från Småland 1863, blev stammen för den än i dag hållna besättningen, ehuru denna under årens lopp övergått till den modernare gängse typen av SRB-ras. I början av 1900 gjordes även försök med korsning av ayrshire-suffolkras men med mindre lyckat resultat; även fjällras har tidvis försökts i någon mindre omfattning.

Under åren 1907-19 har ett område av 6 hektar varit upplåtit till jordbruksförsök under direktion av av professor Sigurd Rhodin och ingått såsom ett led i statens jordbruksförsök.

Sedan 1943 är bolagets jordbruk anslutet till den av Svenska Vall- och Mosskulturföreningen bedrivna studiegårdsverksamheten i Norrland såsom ”studiegård nr 18”.

Befallningsmän vid jordbruket ha under denna period varit: O.L. Samuelsson 1898-1906, Knut Huss 1906-07, Ludvig Kröger 1907-43 och Elof Sjöberg 1943- .

Sociala förhållanden. Det genom folkmängdens snabba tillväxt under början av 1900-talet stegrade behovet av bostäder, skolor och samlingslokaler har bruksförvaltningen sökt att tillgodose. Vid den härav föranledda omfattande byggnadsverksamheten har förvaltningen till en början anlitat stadsarkitekten Kasper Salin i Stockholm och därpå arkitekten Axel R. Bergman, Stockholm. Framför allt har emellertid förvaltningen sökt främja lösningen av bostadsfrågan genom att understödja byggandet av egna hem. År 1902 avsattes vid bruket ett välbeläget tomtområde, som efter ett av stadsarkitekten P. Hallman i Stockholm uppgjort förslag planlades av lantmätaren Bertil Lagerqvist och slutgiltigt indelades genom en av lantmätare Er. Joh. Hedman år 1907 avfattad karta. Området är uppdelat i 150 byggnadstomter om c:a 1.100 kvm., vilka dels sålts, dels skänkts till brukets arbetare.

År 1927 bildades Robertsfors municipalsamhälle, som från början omfattade en areal av endast 53 hektar men sedemera utökades år 1939 att omfatta 772 hektar. I samband därmed upprättades av distriktslantmätaren Bertel Sjögren och länsarkitekt Karl Sörensen ny stadsplanekarta över bebyggelsen på östra sidan Rickleån, omfattande 71 hektar.

Den 1 jan. 1948 var folkmängden i municipiet 1.279 personer.

Ett större varmbadhus med såväl karbad som finsk bastu samt tvättstuga uppfördes vid fabriksområdet 1913-15.

Provinsiälläkare har varit bosatt i Robertsfors från år 1893. Medikamentsförråd erhöles 1917, som med 1921 års ingång blev förändrat till självständigt apotek. Den första sjukstugan som flyttades från Nysätra, togs i bruk i dec. 1915. Ny sjukstuga byggdes 1940-41. Ett modernt pensionärshem om 16 lägenheter uppfördes 1946 och ytterligare ett liknande är under uppförande 1948.

----O----

Genom T.T. och pressen den 20 febr. 1948 bekantgjordes följande meddelande:

”Robertsfors Aktiebolag har beslutat nedlägga driften vid sulfitfabriken i Robertsfors på våren eller försommaren. På lång sikt torde det vara omöjligt att förse sulfitfabriken med erforderlig råvara för en någorlunda jämn drift. Nu har tillfälle yppat sig att till Robertsfors knyta annan industri, sedan ASEA förklarat sig berett att på lång tid hyra vissa fabrikslokaler för att där uppta tillverkning av isolationsmaterial. Robertsforsbolaget har ansett sig förpliktat att till båtad såväl för de anställda som för Bygdeå kommun utnyttja detta tillfälle utan hänsyn till dagens goda konjunktur för cellulosa”.

----O----

Originalhandlingen, som tillhört förre brukskamreren Axel Norström, har 2008-02-20 överlämnats till Eva Forsman, Robertsfors kommun./Roland Gladh